

kladatelé a kulturní pracovníci pravidelně sledovali český denní a periodický tisk, který v desetiletích, o nichž pojednává J. Jankovič, velmi často a z různých pozic o Černé Hoře a černo-horském osvobozenec-kém zápase psal. Umožňovala jim to nejen jazyková blízkost, ale mj. také blízkost nebo totožnost názorů na mnohé literární, politické a národně emancipační otázky.

Domnívám se proto, že by měla být v práci aspoň zmínka o Janu Vaclíkovi, Prokopu Chocho-louškoví, Ludvíku Kubovi aj. a zejména pak o rozsáhlém díle Josefa Holečka, které je nerozlučně spjato s Černou Horou. Je v něm rovněž mnoho informací o lidových písních, černo-horských ju-nácích atd., mj. také o básni „nejslavnějšího básníka Petra II. Petroviče Njegoše Onamo, onamo!, kterou J. Holeček spolu s básní Přípitek přeložil do češtiny (stálo by za srovnání se slovenskými překlady!), protože se „rozléhala po všech srbských zemích a ještě dále po všem Slovanstvu“. Njegošovu tvorbu uvedl Holeček do českého kulturního prostředí v oněch vzrušujících dnech a týdnech roku 1876, kdy se Černá Hora objevovala v tisku doslova denně.

Ivan Dorovský

AKTUÁLNE O BERĎAJEVOVI

Nikolaj Alexandrovič Berďajev: *Ríša Ducha a ríša Cisárova*, Kalligram, Bratislava 2003.

Rok 1917 sa stal zlomovým bodom v živote nejedného predstaviteľa ruskej inteligencie. Začala sa totiž druhá vlna emigrácie, do ktorej patrí aj ruský personalistický náboženský filozof Nikolaj Alexandrovič Berďajev (1874–1948). V tomto roku si pripomíname 130. výročie jeho narodenia. Dnes hovorí k čitateľom prostredníctvom knižky *Ríša Ducha a ríša Cisárova*.

Nikolaj Berďajev prešiel vo svojom myšlienkovom vývine od Marxa až k náboženskej filozofii. Patrí k významným osobnostiam ruskej kultúry, ktorá sa formovala v čase nábožensko-filozofickej renesancie. Spolu s D. Merežkovským, S. Bulgakovom, P. Florenským a ďalšími vytváral priestor pre zrod ruskej idealistickej filozofie. Berďajevove filozofické názory sa uberali cestou presvedčenia o tom, že ruský človek (a nielen on) sa oslobodí od vonkajšieho útlaku iba vtedy, ak sa oslobodí od vnútorného otroctva. Práve v tomto momente videl zrod novej duše ruskej inteligencie. Bol pravoslávny veriacim, odsudzoval ateizmus, varoval pred ním, pred klaňaním sebe samému. Vyjadroval nádej, že ruský národ síce padol (mal na mysli rok 1917 a vŕľazstvo boľševikov), ale napriek tomu sú v ňom ukryté veľké možnosti. Cestu k znovuzrodeniu videl v pokání, v uvedomení si vlastných hriechov. Nové rodiace sa Rusko vnímal ako veľkú hádanku. Taká je krátka charakteristika Berďajevovho životného a filozofického postoja.

Prekladateľ Ján Komorovský, ktorý je zároveň aj autorom úvodu a doslovu, veľmi aktuálne sformuloval podstatu nosných myšlienok práce napísanej v prvej polovici 20. storočia: *„Žijeme v dobe, keď ľudia nemajú radi pravdu a neľadajú ju. Pravdu čoraz viac nahradzuje prospech a záujem, vŕľa k moci. [...] Zlo sa ospravedľňuje v mene dobra. [...] Dejiny vždy rady ospravedľňovali zlo pre svoje vyššie ciele.“* (s.9)

Kniha, ktorú Kalligram vydal, pozostáva z 11 kapitol. Je zameraná na postavenie človeka vo vzťahu k Bohu, ku kozmu, k spoločnosti a k cisárovi. Autor v nej sústreďuje pozornosť na univerzálnu a večnú tému venujúcu sa hierarchii hodnôt. Analyzuje protirečenia slobody, píše o komunitárnosti, kolektívizme a sobornosti, neobchádza ani protirečenia marxizmu, dotýka sa ho aj jednota ľudstva a problém nacionalizmu. Predposlednú kapitolu tvoria myšlienky o večnom a novom v človeku. Spis uzatvára tragédiou ľudskej existencie a názormi na utópiu.

Berďajev patril k pravoslávny-m filozofom, a tak má v jeho úvahách silnú pozíciu Boh ako zmysel a jediná pravda sveta. V živote človeka akcentuje duchovný princíp na ceste k cieľu, ktorý je dôkazom jestvovania Boha. Tvrdí, že *„Svet bez Boha je neprekonateľné protirečenie konečného a nekonečného, nemá zmysel a je náhodný“* (s. 28). Hoci nepochybuje o jestvovaní vyššej moci, neobchádza ani nástojčivo sa predierajúcu myslou človeka otázku – ako vysvetliť moc zla v súčasnom svete? Sám hľadá „dobrého Boha“ v zle, v more, v cholere, mukách, v hrôze vojen, v revolúciách a kontrarevolúciách. Berďajev ako veriaci nenachádza odpoveď. Ostáva mu len konšta-

tovať, že „moc zla zostáva nevysvetlená“, uvedomujúc si, že v tomto pozemskom jestvovaní často najviac trpia najlepší, nie najhorší. Opiera sa vo svojich záveroch o významného filozofa S. Kierkegaarda, ktorý vyslovil názor, že Boh zostáva vo svete inkognito.

Kapitola Človek a kozmos je uznaním samého autora, že človek je prírodnou bytosťou, a teda závisí od kolobehu života kozmu. Nemôže ho neakceptovať, ale napriek tomu sa neodkláňa od zdôrazňovania princípov duchovnosti. Berďajev už v prvých desaťročiach 20. storočia nastoľuje naliehavú otázku, čo sa stane s ľudstvom, ak technika, ktorú človek vytvoril a vytvára, zničí jeho prirodzené prostredie – zem, vegetáciu a faunu. Nezostáva však len na jednostranných pozíciách. Uvedomuje si, že aj romantické negovanie techniky je bezmocné a v konečnom dôsledku reakčné. Berďajev v tejto kapitole nastoľuje aj – azda nezničiteľný – problém etatizmu, keď píše: „*Štát je všemohúci, je čoraz totalitárnejší, a nielen v totalitných režimoch, nechce uznávať ohraničenia svojej moci a na človeka pozerá len ako na svoj prostriedok a nástroj.*“ (Aké aktuálne aj dnes, po toľkých desaťročiach!)

Berďajev varuje pred príliš veľkou aktivitou človeka v našom uponáhľanom svete, pred aktivitou, ktorá ho paradoxne robí pasívnym. Prichádza k záveru, že masy, ktoré stratili náboženskú vieru, sa dostávajú do hlbokkej krízy – nastupuje kríza človeka a kríza civilizácie.

V kapitole Človek a spoločnosť vychádza Berďajev z bipolárnosti v človeku: charakterizuje ho ako bytosť slobodnú i otrockú, so sklonom k obeti i láske aj k egoizmu, „*je v ňom vznešené i nízke...*“ Sám, vychádzajúc z podmienok ruskej spoločnosti tých rokov, varuje pred ľžou každého monizmu, pripomína, že sa môže stať podhubím pre tyraniu ničiacu jednotlivca i celé národy. Vychodisko nachádza vo vytvorení komunotárnej spoločnosti, ktorá by zabezpečovala poriadok a spravodlivosť pre každého. Keďže Berďajev patril k ruským vzdelancom, nesmierny význam v živote človeka dáva kultúre. Varuje pred proletárskou psychológiou a proletárskou kultúrou znamenajúcou, podľa neho, len zotročenie človeka. Naopak, vyzdvihuje všetľudskosť ako základný a dominantný atribút kultúry, ktorá len v takomto duchu môže slúžiť jednotlivcovi a spoločnosti.

Človek a cisár je kapitolou o jednoznačnom postoji Berďajeva k monizmu. Rezolútne ho odmieta a upozorňuje na to, že má vždy tyranskú tendenciu, či už ide o náboženský alebo protináboženský monizmus. Berďajev píše o nebezpečnosti mýtov, bez ktorých nie je možné ovládať ľudské masy. Sám uznáva len jeden mýtus – „*spojený s veľkou realitou, mýtus o človeku, o jeho slobode, jeho tvorivej energii, jeho tvorivej sile, jeho božskej podstate a jeho komunitárnom zväzku s inými ľuďmi a blížnymi.*“ (s. 60) V tomto smere bol veľmi blízko Gorkému, ktorý vyzdvihoval človeka a jeho zmysel pre dobro a spravodlivosť. Okrem toho, Berďajev nie je sám, kto sa dostal vo svojich úvahách k začarovanému kruhu moci, poukazujúc na to, že „*revolúcia požíra svoje deti*“. O niekoľko desaťročí neskôr sa v emigrantskej vlne ruskej literatúry objavilo meno Eduarda Radzinského. Tento spisovateľ písal tiež o bumerangovom efekte revolúcií a každého zla nasmerovaného k človeku či k spoločnosti.

Keby čitateľ nevedel, v ktorom roku kniha vznikla, zaiste by si myslel, že číta štúdiu súčasného autora. Berďajev, súc poučený vlastnou empiriou, totiž priam nadčasovo a vizionársky uvažuje o živote človeka: „*Život ľudských spoločností prebieha v znamení nadvlády ekonomiky, techniky a falošnej politiky. Hierarchia hodnôt určuje prospech, pri úplnej ľahostajnosti k pravde. Duchovná kultúra je potlačená. [...] Ciele ľudského života sa zatemnili.*“ (s. 62) Berďajev odsudzuje zlo, ktoré sa vždy prikrýva dobrom, vždy, ako píše, kradne z dobra. Pýta sa – slovami Dostojevského – či možno rajskej blažený svet vybudovať na slzičke jedného nevinne utýraného dieťaťa. V hierarchii hodnôt Berďajeva má sloboda neodškriepiteľne silnú pozíciu. Tak je to aj u každej tvorivej bytosti, ktorá je dušou i myslou slobodná a donucovanie nestrpí. Prirodzene, opäť vychádzajúc z časopriestoru, v ktorom sa filozof ocitol a v ktorom žil a tvoril, si Berďajev uvedomoval, že donucovací zákon možno považovať za protiklad slobody, a že ak ho začne jednotlivec či skupina v spoločnosti aplikovať, dochádza k negácii slobody, tvorivosti, spravodlivosti a všetkých atribútov normálne fungujúceho života.

V kapitole Protirečenia slobody sa venuje otázke vnútornej slobody. Zdôrazňuje, že človek môže byť otrokom nielen vonkajšieho sveta, ale aj seba samého, svojej nižšej prirodzenosti. Z tejto pozície sa Berďajev opäť dostáva k duchovnému princípu, k predpokladu slobody. „*Sloboda je v podstate aristokratická, nie demokratická. S trpkosťou treba uznať, že sloboda myslenia je drahá*

len ľudom s tvorivým myslením. Veľmi málo ju potrebujú tí, čo si necenia myslenie.“ Berd’ajev veril, že po období pohrúženia do materiálnej stránky života sa začne obdobie s dominanciou duchovnosti. Veril, že ríša ducha zvíťazí nad ríšou cisárovou.

O komunotárnosti, kolektivismu a sobornosti sa dozvedáme zo VII. kapitoly, ktorá sa usiluje o jasnú charakteristiku týchto troch substantív. Komunotárnosť je podľa Berd’ajeva duchovná vlastnosť ľudí, komunikácia a bratstvo vo vzťahoch ľudí. Kolektivismus charakterizuje ako nástroj vlády – a za ním sa skrýva vôľa k moci. Sobornosť v podaní tohto filozofa znamená vysokú kvalitatívnosť vedomia. Berd’ajev sa bál kolektivismu – vnímal ho ako „jednoplánovosť“ nepretvárajúcu tento svet na Kráľovstvo Božie, ale na priestor bez Boha. Týmto sa filozof dostáva k protirečeniam marxizmu. Píše o ňom ako o doktríne, ktorá sa už prekonala a stratila na svojej teoretickej a poznávacej hodnote.

V kapitole Protirečenia marxizmu podrobujú prísnej kritike marxistickú doktrínu, označuje ju za demagogický nástroj propagandy a agitácie. Presne pomenúva črty marxizmu charakteristické pre náboženstvo. Marxizmus, ktorý tak intenzívne vyzdvihoval slobodu, ju prakticky negoval. Berd’ajev však nevystupuje vo vzťahu k marxizmu ako kritik, ktorý by nebol schopný vidieť aj pozitíva kritizovaného javu. Uznával, že v marxizme bola čiastočná pravda. Uznával aj nevyhnutnosť sociálnej revolúcie vo svete. Želal si len, aby bola čo najmenej násilná a krutá. Ako človek veriaci sa obával negatívneho vplyvu marxizmu na ríšu Ducha.

O jednote ľudstva a o probléme nacionalizmu hovorí Berd’ajev v predposlednej kapitole. Nasťuje v nej nepochybne citlivú otázku nacionalizmu, ktorý označuje za zjavnú chybu marxizmu. Oproti tomuto javu stavia pojem nacionálnosti a píše o ňom ako o pozitívnej hodnote obohacujúcej život ľudstva.

Filozofa Berd’ajeva zaujímala otázka večného a nového človeka. V tomto hľadaní sa prejavil ako realista – bez akýchkoľvek zbytočných a neplodných vízií. Neveril, že revolúcie môžu pri niesť radikálnu zmenu v myslení ľudí. Zastával názor, že „Nový človek je skutočne novým človekom, je realizáciou večného človeka, ktorý v sebe nosí obraz a podobu Božiu.“ (s. 124) Kapitulu uzatvára tvrdením, že ríšu Ducha nemožno podriadiť ríši Cisárovej. Také bolo jeho presvedčenie.

Záver knihy je venovaný tragédii ľudskej existencie a problému utópie. Berd’ajev konštatuje, že celá tragika života pochádza z konfliktu konečna a nekonečna, časnosti a večnosti, z nezhody medzi človekom ako duchovnou bytosťou a človekom ako prírodnou bytosťou žijúcou v prírodnom svete. Vyriešenie tragického pocitu v ľuďoch je, podľa Berd’ajeva, možné len kresťanskou vierou vo vzkriesenie. Sám verí vo víťazstvo ríše Ducha nad ríšou Cisárovou.

Útla knižka Nikolaja Alexandroviča Berd’ajeva poskytuje veľa tém na zamyslenie, hľadá odpovede na otázky, ktoré sa týkajú každého z nás. Je kontinuitou s jeho staršou prácou Duch a realita z roku 1937. Odvtedy vyšla vo francúzštine, nemčine, španielčine, japončine a iných jazykoch. Súčasnosť z pohľadu napísaného nie je ničím novým – zdá sa, že platí a zrejme bude platiť ono známe nihil novi sub sole.

Spisovateľ zomrel 23. 3. 1948 v Clamarte pri Paríži. Jeho spis Ríša Ducha a ríša Cisárova vyšla posmrtno v roku 1949. K nášmu čitateľovi sa dostáva vďaka vydavateľstvu Kalligram, ktoré ju ponúklo v uplynulom roku a zaiste si aktuálnosťou nosných myšlienok nájde medzi čitateľskou verejnosťou svojich priaznivcov.

Marta Kováčová

ЗНАЧИТЕЛЬНЫЙ ВКЛАД В ОБЛАСТЬ КОМПАРАТИВИСТИКИ

Зельдхейн-Деак, Жузанна: Роль немецкого посредничества в венгерской рецепции русской литературы (XIX век). Vorträge und Abhandlungen zur Slavistik, B. 46. München, Otto Sagner 2004.

Выше приведенная монография известного венгерского русиста и компаративиста Ж. Зельдхейн-Деак, сотрудничавшего долгие годы с бременским Институтом славистики, лишний раз подтверждает высокий уровень бамбергского издательского центра во главе с проф.